

جامعه شیعه
در دوران امامت امام جواد (ع)
و راهبری شیعیان

درآمد: جغرافیای شیعه 250 ساله در مقطع امامت امام جواد(ع):

تشیع سابقه ای به سابقه اسلام دارد و ظهور و بروزش مانند اسلام به جامعه اسلامی مدینه در زمان پیامبر اسلام (ص) باز می گردد. ولی رویدادهای غصب خلافت و مظلومیت اهل بیت و صحابه شیعی در حجاز، و آنگاه سفر تاریخی امام علی(ع) به کوفه، باعث انتقال پایگاه تشیع به عراق شد. رویدادهای دوران خلافت مروانی از جمله شیعه کشی های حجاج بن یوسف ثقفی (که منجر به مهاجرت گسترده قبایل شیعی از عراق به ایران شد) و آنگاه رسیدن خلافت به عباسیان (با شعارهایی برگرفته از علویان)، زمینه ها را برای نشر تشیع در جغرافیای ایران زمین هم فراهم نمود. و بدنبال مهاجرت گسترده قبایل شیعی، علما و محدثان شیعی و در نهایت علویان شیعی، بتدریج منجر به پیدایش و رشد نسبتاً سریع تشیع در برخی مناطق مستعد ایران گردید.

از آنجا که نظام مکتبی شیعی از سوی امامان، نظامی دانش محور طراحی شده بود، خیلی زود ضرورت پیدایش مراکز علمی شیعی در پوشش تقیه مطرح گردید. این مرکز در زمان صادقین مدینه بود ولی پس از گسترش فشار عباسیان بر امامان در مدینه و هجرت موج بزرگی از شاگردان آنان به کوفه، برای یک قرن این مرکزیت به کوفه منتقل شد. و کمی پس از آن که شهر بغداد ایجاد شد و علمای شیعه بتدریج بدانجا رفتند با کمرنگ شدن مدرسه مدینه و کوفه، شاهد اوج گیری بغداد و مدرسه و مکتب شیعی آن و پس از آن پیدایش تدریجی مدرسه قم هستیم. بدین جهت در این سال ها پراکندگی جغرافیایی و سرمایه اجتماعی تشیع بیشتر بر عراق و مناطق غربی و مرکزی ایران متمرکز است.

البته در خراسان (غربی با محوریت شهرهای سبزوار و نیشابور و توس) هم جمعیت قابل توجهی از شیعه وجود دارد. در مصر و یمن هم گزارش هایی از شیعیان است ولی به نظر می رسد به علت تقویت جریان های شیعی غیر دوازده امامی (زیدیه و اسماعیلیه) حضور تشیع در آن مناطق چندان پر رنگ نیست. در برابر با ادامه مهاجرت سادات به جغرافیای ایران که پس از سفر ولایتعهدی امام رضا(ع) تقویت شده است، زمینه ها برای توسعه جغرافیای تشیع در دیگر مناطق فلات قاره ایران فراهم می گردد.

یکی از نشان های شناسایی جغرافیای شیعیان در این مقطع زمانی، مطالعه پسوندهای جغرافیایی یاران امام جواد(ع) و یا جغرافیای حضور و رفت و آمد آنان است. طبق برخی گزارش ها محل سکونت و فعالیت اصحاب امام جواد(ع) چنین است:¹

- ایران 30 در صد

- عراق 25 درصد

- حجاز 3 درصد

- شامات 2 درصد

- مجهول المكان 60 در صد (البته اینان عمدتاً ساکن عراق هستند).

این آمار بیانگر ثقل جغرافیایی تشیع در عراق و ایران است. و در برابر در شامات و مصر و حتی حجاز حضور تشیع بشدت کم رنگ است. البته در حجاز در زمان برگزاری مراسم حج، سفر وکلا و یا یاران علمی و یا عموم شیعیان به مکه و مدینه، باعث پررنگ شدن حضور شیعیان در حجاز می شود. ولی این حضور فصلی و موقت است.

اما گزارش شهرهایی که بیشتر شاهد حضور سکونت شیعیان است بدینگونه است که در ایران شهرهای قم و اهواز و ری و همدان و مدائن و نیشابور (به همراه سبزوار با نام قدیمی بیهق) از مهمترین مراکز شیعی ایران هستند.

در عراق هم در کنار کوفه و بغداد، شهر بصره هم تدریجاً شاهد جوامع شیعه فراوان تر و با کیفیت بالاتری است. ولی ترکیب غلبه عثمانی گری مدرن در قالب معتزله بصری و شورش های پیاپی زیدیه، هنوز مانعی جدی برای غلبه اندیشه شیعی در این شهر است.

مهمترین مناطقی که نامی از آن در رویدادهای مرتبط با امام جواد(ع) برده شده است چنین است:

مکان	رویدادها
عراق مرکزی با محوریت بغداد	بزرگترین مرکز تجمع خواص و عوام شیعی حتی فراتر از کوفه بغداد است خصوصاً بعد رفع شک از امامت امام جواد(ع) توسط بزرگان شیعه در مدرسه و مکتب بغداد، که آنجا به عنوان مرکز پویایی تشیع، به حیات و رشد خود ادامه داد

¹ . مجموعه مقالات همایش سیره و زمانه امام جواد (ع) ج 3 ، ص 102، مقاله: تبارشناسی و پراکندگی جغرافیایی و شغل اصحاب امام جواد

عراق جنوبی از کوفه تا بصره	در این سال ها کوفه به واسطه آرامش ناشی از نبود قیام های زیدیه و انتقال تدریجی زیدیه به یمن و طبرستان و ...، شهری با اکثریت شیعی که مدرسه شیعی آن تحت الشعاع مدرسه بغداد است. در مناطق جنوبی تر هم تشیع تا بصره حضوری پراکنده و گاه پر رنگ دارد حتی در واسط مرکز سنتی نواصب شاهد رشد تشیع هستیم.
هیت (شمال بغداد) ^۲	یکی از شیعیان آنجا از امام پرسش های اعتقادی دارد.
قم	قم در این سال ها شهری کاملا شیعی است و شاهد آن رفت و آمد گسترده محدثان قمی نزد امام و پیگیری رویدادهای قم توسط امام است ولی به علت قیام های سه گانه دچار بحران و حصر و محدودیت در رشد و توسعه اجتماعی و فرهنگی و علمی است.
همدان	در آن سال ها به علت فتنه بابک در آذربایجان، مرکز شیعه در غرب ایران است و اتفاقا به علت قیام های مکرر قمی ها، تبدیل به کانون سازمان وکالت در غرب و مرکز ایران می گردد
ری	برخی از یاران امام با پسوند ری هستند و گاه جمعی از شیعیان ری با امام دیدار دارند.
اهواز	اقامت علی بن ابراهیم و جمعی دیگر از بزرگان شیعه در این منطقه (در مقایسه با کمرنگ شدن این حضور در بصره) و نامه نگاری علی بن مهزیار درباره زلزله های متعدد و پیاپی در اهواز و قصد شیعیان برای ترک این شهر و دستور امام به روزه و عبادت و توبه، گواه حضور جمعیت قدرتمند شیعه در آنجا است
دورق خوزستان	دورق یا شادگان امروزی که در جنوب اهواز است که در آن زمان یکی از مراکز شیعه و بلکه خواص شیعه بود. علی بن مهزیار اهوازی و ابن سکیت شاعر در اواخر قرن دوم و نیمه اول قرن سوم از این منطقه برخاستند

۲ . عراق شمالی در این سال ها شامل شهرهای تکریت و موصل و هیت و ... است که در آنجا به علت کمی حضور اعراب (نسبت به اکراد) یا غلبه تسنن متعصب کمتر نشانی از تشیع یافت می شود.

نیشابور	نیشابور بزرگترین شهر خراسان است که کمی بعد توسط طاهریان مرکز خراسان می گردد. بدین جهت در مقایسه با بیهق (سبزوار شیعی) بیشتر در کانون گزارش های شیعی قرار دارد. آنجا هم محل سکونت وکیل امام در خراسان و هم خاستگاه برخی رجال شیعه است.
سجستان (بُست) ^۳	یکی از شیعیان آنجا نزد امام مدعی تشیع والی آنجا (که منصوب از سوی طاهریان بوده) شده و از ایشان می خواهد در رابطه با قرض و دیونش به او نامه ای بنویسد
اصفهان	یکی از شیعیان آنجا بنام ابی شیبه با امام در رابطه با ازدواج دخترانش با امام نامه نگاری دارد
مصر	یکی از شیعیان مصری در آغاز امامت امام بدیدارش آمده و در اوصاف امام دقت کرده تا در بازگشت از حج ویژگی های امام را برای شیعه مصر برشمارد

جدول ایده یابی

خاستگاه ایده	ایده های برنامه ای/تبلیغی
شیعه ایرانی در زمانه امام جواد(ع)	<ul style="list-style-type: none"> - سفر ولایتعهدی امام رضا (ع) و سفر پیاپی علویان پس از ان به ایران، در کنار فضای باز موقت بر شیعه در ان دوران تا پایان امامت امام جواد(ع)، باعث رشد تشیع و یا آشکار شدن گرایش های پنهان شیعی در ایران شد - رشد تشیع در زمانه امام جواد(ع) به بعد چنان است که خیلی زود موازنه اجتماعی شیعه ایرانی بر عراق و دیگر مناطق جغرافیایی شیعه غالب می گردد
خوزستان	غلبه تشیع در خوزستان با ترکیب تشیع قبایل عربی و جوامع شیعی و حتی مهاجران هندی تبار در جنوب آن، بیانگر الگویی از آینده تشیع در ایران خواهد بود، جامعه ای چند نژادی با هویت دینی/فرهنگی واحد بر محور مودت و پیروی از اهل بیت پیامبر اسلام علیهم السلام
تشیع در عراق	با روند قهقرائی مکاتب فکری و فقهی عامه و زیدیه و دیگر فرق انحرافی، بتدریج شاهد رشد تشیع در مراکز سنتی عامه و پایگاه های اجتماعی عباسیان هستیم
نیشابور و بُست و	تشیع در خراسان به ویژه پس از شهادت امام رضا(ع) و ایجاد مزار مظلومانه ایشان، رشدی فزاینده می یابد.

³ . شهری در جنوب غرب افغانستان (و در غرب قندهار) بوده که امروزه شهر لشکرگاه بر ویرانه های ان بنا شده که مرکز استان هلمند در افغانستان است. و در گذشته در کنار زرنج و زابل بزرگترین شهرهای استان سیستان را تشکیل می داده است.

وضعیت شناسی عمومی شیعه در این زمان:

با وجود حاکمیت خلافت مامون و سیاست درهای باز فرهنگی او و آرامش ظاهری که در نیمه دوم خلافت او برپاست، جامعه شیعه هم در جغرافیای عراق و ایران به ظاهر دچار چالش مهم و بحران فراگیری نیست. ولی با این وجود گزارش هایی از آزار و فشار بر شیعیان در این دوران وجود دارد.

جامعه شیعه در بغداد زیر سایه سیاست های فرهنگی و علمی مامون در آرامش نسبی است اگرچه سلامت این جامعه با تقیه حفظ می گردد و گرنه هم علمای عامه از ارتباط و تماس با علمای شیعی حذر دارند^۴ و هم در جامعه هر وقت فرصتی پیش آید عوام عامه مزاحم شیعیان می گردند^۵. پس جامعه شیعه با تقیه در بغداد بزرگترین حضور را دارد.

در خراسان هم شواهدی از برخوردهای خشن طاهریان (به ویژه عبدالله بن طاهر از مهمترین سرداران مامون و دومین والی مقتدر طاهریان) با شیعیان گزارش شده است. چرا که امام جواد(ع) در آن سال ها ضمن تاکید بر فضیلت ویژه زیارت امام رضا(ع)، از سفر زیارتی آن مزار غریب در آن سال ها به علت شرایط نامساعد ممانعت می فرماید.^۶

در این سال ها در خوزستان هم گزارش هایی از زندانی شدن برخی از شیعیان وجود دارد.^۷

4 . به گواهی فاصله گیری احمد بن حنبل و یحیی بن معین و بخاری از محدثان و رجال شناسان این زمانه نه تنها از رجال و علمای شیعی بلکه از هر عالم عامی ای که دارای گرایش های شیعی یا معتزلی باشد.

5 . موسوعة الإمام الجواد(ع)، الخزعلي ج1 ص 479: الإمام الحسن العسكري عليه السلام: قال: و قال رجل لمحمد بن علي عليهما السلام: يا ابن رسول الله! مررت اليوم، بالكرخ، فقالوا: هذا ندبم محمد بن علي إمام الرافضة، فاسألوه من خير الناس بعد رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم؟ فإن قال علي: فاقتلوه، و إن قال أبو بكر: فدعوه. فانتال عليّ منهم خلق عظيم، و قالوا لي: من خير الناس بعد رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم؟ فقلت مجيباً لهم: خير الناس بعد رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم أبو بكر و عمرو عثمان و سكت و لم أذكر علياً. فقال بعضهم: قد زاد علينا، نحن نقول هاهنا: و علي! فقلت لهم: في هذا نظر، لا أقول هذا. فقالوا بينهم: إن هذا أشدّ تعصّباً للسنة منّا، قد غلطنا عليه. و نجوت بهذا منهم، فهل عليّ يا ابن رسول الله؟ في هذا حرج؟ و إنما أردت أخير [الناس]؟ أي أ هو خير؟- استفهاماً لا إخباراً فقال محمد بن علي عليهما السلام: قد شكر الله لك بجوابك هذا، و كتب لك أجره و أثبتته لك في الكتاب الحكيم، و أوجب لك بكلّ حرف من حروف ألفاظك بجوابك هذا لهم ما يعجز عنه أمانى المتتمنين، و لا يبلغه آمال الأملين

6 . موسوعة الإمام الجواد(ع)، الخزعلي ج2 ص 107: محمد بن سليمان، قال: سألت أبا جعفر محمد بن علي الرضا عليهما السلام، عن رجل حجّ حجة الإسلام، فدخل متمتعاً بالعمرة إلى الحج، فأعانه الله تعالى على حجه و عمرته؛ ثم أتى المدينة، فسلم على النبي صلى الله عليه و آله و سلم؛ ثم أتى أياك أمير المؤمنين عليه السلام عارفاً بحقه، يعلم أنه حجة الله على خلقه، و بابه الذي يؤتى منه، فسلم عليه. ثم أتى أبا عبد الله الحسين بن علي عليهما السلام، فسلم عليه، ثم أتى بغداد، و سلم على أبي الحسن موسى عليه السلام، ثم انصرف إلى بلاده. فلما كان في هذا الوقت، رزقه الله تعالى ما يحجّ به، فأتيهما أفضل: أ هذا الذي حجّ حجة الإسلام يرجع أيضاً فيحجّ؟ أو يخرج إلى خراسان إلى أبيك علي بن موسى الرضا عليهما السلام فيسلم عليه؟ قال: بلى! يأتي إلى خراسان، فيسلم على أبي عليه السلام أفضل، و ليكن ذلك في رجب؛ و لا ينبغي أن تفعلوا هذا اليوم، فإن علينا و عليكم من

السلطان شنعة

7 . موسوعة الإمام الجواد(ع)، الخزعلي ج2 ص 460 : علي بن مهزيار، قال: كتب محمد بن حمزة الغنوي «3» إليّ، يسألني أن أكتب إلى أبي جعفر عليه السلام في دعاء يعلمه، يرجو به الفرج. فكتب إليّ: «أما ما سألت «4» محمد بن حمزة، من تعليمه دعاء، يرجو به الفرج، فقل له يلزم: «يا

آنچه که از وضعیت شناسی شیعه در این دوران مهم است، وضعیت شناسی شیعه قم است. در سال های آغازین امامت امام جواد(ع) و سال های پایانی گزارش هایی از ارتباط مستقیم امام با شیعیان این شهر وجود دارد.

گزارش مکاتبه با زکریا بن آدم و یا فرستادن مسافر و میمون برای جمع آوری اموال شیعه می تواند در سال های آغازین امامت باشد.

همچنین در سال های پایانی، نامه نگاری و یا حضور ابوطالب قمی و دیگر قمی ها در مدینه و یا بغداد در نزد امام، حاکی از ایجاد ارتباط دوباره با امام است. ولی در سال های میانی به علت ماجرای قیام های سه گانه و سرکوب های عباسیان، گزارش ها تصریح به ارتباط واسطه ای امام با این شهر دارد. گزارش هایی همانند:

- تعیین وکیل همدان به عنوان وکیل قم
- نامه نگاری علی بن مهزیار با امام درباره اوضاع اسف بار قمی ها و پاسخ امام
- دیدار با محمد بن صالح همدانی وکیل امام در اوقاف قم

برای بازشناسی بهتر رویدادهای قم، جدولی گاه شماری از رویدادهای آن ارائه گردد:

گاه شمار رویدادهای قم در زمان امامت امام جواد(ع)	
زمان	رویداد
204	مامون و تخفیف بسیار در خراج ری به مناسبت تولد پدرش هارون در این شهر
205 - 209	درخواست قمی ها برای تخفیف در مالیات در فضای شعارهای علوی مامون و مخالفت و سختگیری مامون در برابر خواست آنان
208	نامه محرمانه و ویژه امام جواد(ع) به وکیلش در همدان، نامه ای که وکیل تا زمان رحلت یحیی بن ابی عمران در قم نباید آن را باز کند و محتوایش باید محرمانه باشد تا آن زمان
210	اوج فشارها بر قمی ها، و رخداد قیامی به رهبری یکی از قمی ها بنام جعفر بن داوود ارسال لشکری ویژه برای سرکوبی و شکست قمی ها و قتل بزرگان شهر از جمله یحیی بن عمران و چپاول اموال قمی ها تا 7 میلیون درهم توسط فرمانده لشکر (علی بن هشام) و انتصاب علی بن عیسی طلحی به عنوان والی قم

من یكفي من كل شيء، و لا يكفي منه شيء، اكفني ما أهمني مما أنا فيه». فإني أرجو أن يكفي ما هو فيه من الغم إن شاء الله تعالى. فأعلمته ذلك، فما أتى عليه إلا قليل، حتى خرج من الحبس : به قرینه واسطه شدن علی بن مهزیار در این رویداد می توان حدس زد که رویداد در اهواز و یا مناطق مجاور آن رخ داده است.

	و تبعید اسرا از جمله داوود بن عیسی به مصر
214	فرار داوود بن جعفر از مصر به قم و راه اندازی قیامی دیگر که دوباره به شکست می انجامد و دوباره داوود دستگیر شده و به مصر تبعید می گردد
216	فرار مجدد جعفر بن داوود به قم
217	قیام سوم قمی ها معاصر با قیام زیدیه‌ها در منطقه دیلم و قزوین و فرار علی بن عیسی طلحی از قم، بدین جهت مامون وحشت کرده و لشکری ویژه برای سرکوبی قیام زیدی ها و قمی ها به منطقه فرستاد و در این زمینه از فرمانروای طاهری خراسان هم یاری خواست. در این مرتبه جعفر بن داوود دستگیر و کشته شد. و با مصلحت سنجی ، والی ای معتدل و از خود قمی ها برای شهر انتخاب گردید. و موقتا آرامش به قم بازگشت
همین دوران	نامه علی بن مهزیار به امام درباره شدت ظلم به قمی ها و دعایی که امام برای او می فرستد که به قمی ها برساند.
قیام های بعدی	قیام های قمی ها در اواخر دوران امام هادی (ع) یک مرتبه و در زمان امام عسکری(ع) دو مرتبه دیگر تکرار می گردد. و در دوران غیبت صغری است که شعله این قیام ها فروکش می کند.

در تحلیل چرایی رخداد قیام ها از سوی قمی ها و نوع مواجهه مامون باید دانست که: قیام های قم برآمده از سیاست های دوگانه اقتصادی مامون است. سیاست ظلم اقتصادی و بی مهری سیاسی در زمانه ای است که از جهت فرهنگی تبلیغات معتزلی-شیعی مامون شهره آفاق است. بدین جهت این دوگانگی، تنها شهر شیعه نشین را به مدت نیم قرن به آشوب می کشاند. به نظر می رسد مامون در این سال ها قصد اجرای سیاست های فرهنگی ای را دارد که از تعصب ناصبی گری بکاهد ولی این سیاست ها شیعی نیست بلکه معتزلی است. بدین جهت در یک طراحی مکارانه با ناامن سازی قم و به حاشیه راندن علویان (در زمانه اجرای سیاست های فرهنگی) و سران شیعه بغداد و عراق، تلاش مکارانه ای دارد تا مبدا شیعیان از سیاست های فرهنگی اش به نفع خود و حقانیت خود استفاده نکنند.⁸ این وضعیت یا راهبرد هوشمندانه مامون برای جلوگیری از سوء استفاده احتمالی شیعیان قمی از سیاست های فرهنگی جهت دارش است و شاید هم یا یک خطای استراتژیک و بحران سازی ناشی از سوء تدبیر سیاسی است.⁹

8 . و اتفاقا این تحلیل که بر آمده از واقعیت های جامعه شیعه در آن زمان است، کاملا در برابر نظریه شیعه سازی مامون قرار می گیرد.
9 . همانگونه که هارون عباسی در اوج اقتدار با سیاست تقسیم جغرافیای اسلامی بین سه پسرش امین و مامون و مومن زمینه ساز جنگ تاریخی و فتنه مخالفت عباسیان با مامون و آشفتگی جهان اسلام به مدت ده سال شد.

جدول ایده یابی

ایده های برنامه ای/تبلیغی	خاستگاه ایده
<ul style="list-style-type: none"> - تلاش زیرکانه مامون برای تعدیل و اصلاح مسلک فکری/فرهنگی عامه بدون مجال دادن به شیعه برای بهره برداری اجتماعی از فضای موجود (ولی ناکامی در اجرای آن) - گزارش های متعدد مبنی بر شیعه ستیزی در دوران مامون برای خواص و عموم شیعه، نشانی قاطع بر رد نظریه شیعه بودن مامون 	شیعه ستیزی های دوران مامون
<p>سیاست جذب و همراه سازی علویان در زمان اجرای طرح ولایتعهدی و راهبرد قتل خاموش و یا منزوی سازی آنان در زمان تثبیت خلافت، نشانی از سیاست بازی مامون در برابر علویان با هدف از بین بردن زمینه قیام های زیدی از سوی آنان</p>	وضعیت علویان در زمان مامون
<ul style="list-style-type: none"> - ظلم پیوسته مامون بر قمی ها نشانی بر شیعه ستیزی او و مظلومیت شیعه در آن زمان - شیعه ستیزی در قم در کنار مسئله ازدواج تحمیلی، نشانی بر مکر مامون جهت فاصله افکنی بین شیعه و امام و تلاش برای مصادره آتیه خط امامت - قیام های قم برآمده از ظلم هوشمندانه مامون (با هدف تحریک قمی ها به واکنش) و ناشی از عدم صبر و تحمل ویژه قمی ها در آن شرایط سخت - قیام قم بیانگر وجود نوعی دو دستگی فکری و فرهنگی در قم بین برخی جوانان و خواص پرشور قیام طلب و بین علمای تقیه گرا - بازتاب قیام های شتابزده قمی ها در وارد سازی خسارات معنوی و اجتماعی و اقتصادی به تنها شهر شیعی 	قیام های قم
<ul style="list-style-type: none"> - امام و آینده نگری و پیش بینی قیام و برنامه ریزی جهت حفظ نظام ارتباطی در شرایط بحرانی - مدیریت تقیه محور و با واسطه وکلای مناطق مجاور در زمان بحران - تلاش امام در شرایط تقیه، برای ارتقای روحیه معنوی و ایمانی (با دعا) جهت روحیه افزائی و افزایش میزان صبر و تحمل در شرایط سخت 	امام و قیام قمی ها

سیره اجتماعی/مدیریتی امام

جغرافیای اسلامی خلافت که یکپارچه و با منابع اقتصادی و نظامی فراوان است. ولی جغرافیای شیعه ، جغرافیایی در سایه و پراکنده و در شرایط اقتدار خلافت است. در این شرایط است که مبنای مدیریت این جامعه از سوی امام شامل راهبردهای زیر است:

- راهبری این جامعه با سازمان وکالت و وکیلان مورد اعتماد و متبحر است
- ابزار ارتباطی با وکلا بر دو اصل حضور مستقیم در پوشش سفر حج و یا بر اصل مکاتبه است
- بنا بر اصل تقیه و رزی، امام خود ساکن صریحا است تا رفت و آمدهای شیعه نزد ایشان آسانتر باشد
- امام سفرهای بغداد را هم با توجه به سیاست درهای باز مامون به فرصتی برای برخی ملاقات های بی خطر تبدیل می کند

با وجود این شرایط ، جامعه شیعه دارای نشاط پیوسته است. در این میان مهم ، نوع مواجهه امام جواد(ع) با مسئله قیام های قم و قمی هاست. امام در برزخ محاصره از سوی مامون و ضرورت راهبری جامعه شیعه در پوشش تقیه و با کمک سازمان وکالت، از یک سو هیچ واکنش مستقیمی در برابر قیام ندارد. ولی از جهت مدیریتی با یک تصمیم گیری مناسب در طول دوران آشفتگی ها، مسئله وکالت و مدیریتش بر شهر قم را موقتا از قم به همدان منتقل می کند تا نه سیستم وکالت همانند ماجرای شهادت یحیی بن ابی عمران، ضربه مستقیم ببیند یا شناسایی گردد و از سوی دیگر از طریق وکیلش در اهواز، علی بن مهزیار از جهت عاطفی به یاری قمی ها آمده و برای آنان دعای نجات از شر ظالم را می فرستد.

این سیره نشان می دهد که اصل قیام اگر چه ماهیت سیاسی (همچون قیام زیدی ها) ندارد ولی با این وجود مورد حمایت مستقیم امام نیست. ولی در عین حال امام نگران شهر و نظام اجتماعی و مدیریتی شیعه در این شهر است. و با روش مدیریت واسطه ای از طریق فعال سازی نیروها در مناطق مجاور سعی در حفظ تماس و ارتباط با تنها شهر شیعی در شرایط کامل بحرانی دارد. تا در نهایت با بازگشت آرامش موقت به شهر زمینه نشاط علمی و فرهنگی به شهر باز گردد.

جدول ایده یابی	
ایده های برنامه ای/تبلیغی	خاستگاه ایده
- سربلندی سازمان وکالت در ماجرای امامت در کودکی (در یک حیرت فکری)	سازمان وکالت
- سازمان وکالت در زمان امام جواد(ع) سازمانی دارای انسجام و ثبات	

<p>- نقش سازمان وکالت در به روز رسانی آگاهی (به حسب دانش ظاهری) و تصمیم گیری های اجتماعی به موقع</p>	
<p>- نامه امام 2 سال پیش از قیام به نماینده اش در همدان، بیانگر پیش نگرانی شدید آن حضرت از رخدادهایی رها شده از اختیار امام است. با این وجود امام برای شرایط پس از رخداد (و پس از گذر بحران و فتنه) برنامه ریزی دارد</p>	<p>امام و آماده سازی سازمان وکالت در قیام قمی ها</p>
<p>- آگاهی رسانی غیبی امام به وکلا و خواص اصحابش از میزان مواجهه با خطر در آستانه هر سفر، راهبردی موثر جهت کاهش نگرانی ها و حیرت ها از جامعه شیعه و تلاش برای حفظ ثبات و امنیت روانی جامعه شیعه</p>	<p>نقش سازمان وکالت به هنگام سفرهای حضرت به بغداد</p>

سیره سیاسی:

در زندگی امام جواد(ع)، یکی از نکات مهم تلاش مامون برای آلوده سازی امام به سبک زندگی درباری و طراحی ازدواج سیاسی با امام و تلاش برای ایجاد وابستگی اقتصادی آن حضرت به دربار از جهت قرارداد مقرر ثابت برای ایشان است.¹⁰ در این میان سفر های سه گانه در زمان مامون و سفری که در زمان معتصم صورت می گیرد با هدف ایجاد مراقبت و کنترل و یا ایجاد وابستگی امام با دربار عباسی و راس هرم خلافت عباسی صورت می گیرد.

ولی در برابر اصرار امام به باقی نماندن در بغداد و تاکید به اطرافیانش بر اینکه نان جوین در مدینه برایش از زندگی در قصرهای بغداد شرافت بیشتری دارد، نقش خنثی ساز در برابر طرح وابستگی سیاسی و یا ایجاد تغییر در سیره فرهنگی/اقتصادی امام جواد(ع) دارد.

این در حالی است که جامعه شیعه هم با در اختیار داشتن تجربه سیره سیاسی-اقتصادی امام رضا(ع) در مسئله ولایتعهدی، از این جهت دچار شک و شبهه نگردیدند.

پس امام با در پیش گرفتن تقیه و پذیرش رفت و آمد ظاهری به بغداد، ولی با مدیریت کردن این رفت و آمدها، به خنثی سازی طرح پیچیده مامون برای محاصره امام از درون منزلش می پردازد.

10 . مامون مقرری سالیانه یک میلیون درهم برای امام قرار داد. (ابن جوزی، المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک، ج 11 ص 62)، این سهمیه از بیت المال در زمان معتصم هم ادامه یافت (حنبلی دمشقی، ج 3 ص 97)

از سویی دیگر، ایشان همانند پدر به هنگام حضور در دربار از هر گونه مداخله سیاسی پرهیز می کرد تا هیچگونه امتیازی در اختیار جبهه باطل قرار ندهد.

جالب است در این شرایط که امام دارای ارتباط تنگاتنگ با مرکز خلافت است، جامعه شیعه از جهت سیاسی همچنان می بایست به سیاست تقیه ورزی ادامه می دادند. بلکه در این زمینه هر چه میزان حضور فردی شیعه به مراکز قدرت اجتماعی و سیاسی عامه نزدیکتر می شد، شدت تقیه ورزی هم فزونی می یافت. همانگونه که یکی از شیعیان در بغداد خدمت امام رسید و از هجوم عامه بر خود و تقیه ورزی اش به امام گفت و از ایشان در این مورد پرسید و امام او را تایید و تشویق فرمود.¹¹

جدول ایده یابی	
خاستگاه ایده	ایده های برنامه ای/تبلیغی
اهتمام امام به اقامت در مدینه با وجود دامادی مامون	<ul style="list-style-type: none"> - امام جواد(ع) نوجوان و جوان، و بیشترین ابتلا از جهت ضرورت همراهی و حضور اجتماعی در متن جبهه باطل در پوشش روابط خانوادگی - جنگ نرم پنهانی امام با مامون، از جهت فاصله گرفتن از نفوذ مستقیم او و کم اثر نمودن تهدیدهای امنیتی و اخلاقی و سبک زندگی با اقامت در مدینه
ازدواج سیاسی امام	با وجود تبلیغ و سرمایه گذاری مامون درباره ازدواج امام و با وجود مقاومت شدید عباسیان، جامعه شیعه با جدا سازی ساحت ذاتی مقام امامت از ابتلاءات عارضی بر ایشان، در این زمینه دچار شبهه و یا ریزش و یا ساده انگاری نگردیدند
ادامه سیاست های آزار شیعه	تقیه ورزی گسترده شیعه در این زمان حتی در بغداد، نشانی بر تلاش مامون بر فاصله افکنی بین امام و جامعه شیعه، ولی ناکامی در برابر ان

سیره فرهنگی:

مهمترین نشان فرهنگی تشیع، فرهنگ زیارت است. و ریشه این فرهنگ در فراوانی سخنان و سیره معصومین در این زمینه می باشد. بدین جهت سیره فرهنگی امام جواد(ع) هم بر این موضوع استوار است. و

¹¹. بحار ج 742 ص 405

البته گزارش های رسیده از سیره فرهنگی - زیارتی امام جواد(ع) به اقتضای دوران تاریخی امامتش، بر محور فرهنگ سازی زیارتی شخصیت های زیر است:

- زیارت امام رضا(ع)
- زیارت امام حسین(ع)
- زیارت حضرت معصومه(س)
- زیارت حضرت زهرا(س)

امام جواد(ع) پس از شهادت پدر و گذر از دوران تقیه اولیه، به فرهنگ سازی برای زیارت رضوی می پردازد. تا بدان حد که تقریبا بیشترین روایاتی که در باب فضیلت زیارت امام رضا (ع) است از امام جواد (ع) است. که گزارشی از احادیث امام جواد(ع) شرح زیر است:

متن حدیث	مخاطب حدیث
برکت زیارت همراه با تحمل سختی و مشقت در رهائی از آتش دوزخ ^{۱۲}	عبدالعظیم حسنی
پرسش عبدالعظیم از اولویت زیارت کربلا یا طوس، و تاکید امام به لزوم ترویج فرهنگ زیارت رضوی چون از نشانه های اختصاصی تشیع است. ^{۱۳}	علی بن مهزیار
اولویت زیارت طوس بر حج مستجبی خصوصا اگر زیارت در ماه رجب باشد ^{۱۴}	محمد بن سلیمان
پاداش زیارت مزار پدرم بهشت است. ^{۱۵}	داود صرمی عبدالرحمن بن ابی نجران علی بن مهزیار علی بن اسباط

12 . روی عبد العظیم بن عبد الله الحسنی قال: قلت لأبي جعفر: قد تحیرت بین زیارة أبي عبد الله الحسين عليه السلام و بین زیارة قبر أبيك بطوس فما ترى؟ فقال لي مكانك، ثم دخل و خرج و دمعه تسيل على خديه، فقال: زوار أبي عبد الله كثيرون، و زوار قبر أبي بطوس قليلون

13 . روی عبد العظیم بن عبد الله الحسنی قال: قلت لأبي جعفر: قد تحیرت بین زیارة أبي عبد الله الحسين عليه السلام و بین زیارة قبر أبيك بطوس فما ترى؟ فقال لي مكانك، ثم دخل و خرج و دمعه تسيل على خديه، فقال: زوار أبي عبد الله كثيرون، و زوار قبر أبي بطوس قليلون

14 . موسوعة الإمام الجواد(ع)، الخزعلي ج 1 555 فضل زیارته عليه السلام: ص : 553
محمد بن سلیمان، قال: سألت أبا جعفر محمد بن علي الرضا عليهما السلام عن رجل حجَّ حجة الإسلام ... يرجع أيضا فيحج، أو يخرج إلى خراسان إلى أبيك علي بن موسى الرضا عليهما السلام، فيسلم عليه؟ قال عليه السلام: بلى! يأتي إلى خراسان، فيسلم على أبي عليه السلام أفضل، و ليكن ذلك في رجب ...

15 . عن داود الصرمي، عن أبي جعفر الثاني عليه السلام، قال: سمعته يقول: من زار قبر أبي فله الجنة

ابوهاشم جعفری	بین دو کوه طوس، پاره ای از بهشت است هر کس وارد آن سرزمین گردد از آتش در امان خواهد بود ^{۱۶}
---------------	--

البته در کنار فرهنگ سازی برای زیارت رضوی، امام همانند ائمه پیشین، بر زیارت سیدالشهدا(ع) در شرایط خاص تاکید دارد:

- زیارت حسینی در شب 23 رمضان^{۱۷}

این در حالی است که امام در راستای روزآمد سازی فرهنگ زیارتی شیعه بر زیارت عمه اش حضرت معصومه(س) که بتازگی در قم مدفون شده است سفارش می کند:

ابن الرضا علیه السلام، قال: من زار قبر عمّتی بقمّ، فله الجنّة^{۱۸}

از دیگر جلوه های فرهنگ سازی امام، در امتداد تلاش های امامان پیشین، تاکید بر احیای نام و یاد حضرت زهرا (س) است. برنامه ریزی های امام در این زمینه شامل موارد زیر است:

- سیره ثابت امام در زیارت پیوسته مسجد النبی و نماز گزاری در محل خانه حضرت زهرا (س)^{۱۹}

- تاکید بر انجام طواف و عبادت نیابتی برای آن حضرت و اولویت آن از هدیه عبادت به دیگر

معصومین^{۲۰}

البته به جهت سفر های مکرر امام جواد(ع) به عراق، می توان حدس زد که امام زیارت از مزارهای عراق را در برنامه زیارتی اش داشته باشد. خصوصا که در یکی از سفرها امام از مسیر کوفه بازگشته و در کوفه توفقی دارد.^{۲۱} در این میان توجه امام به رعایت تقیه در زمینه زیارت رضوی هم یکی از نکات جالب در فرهنگ سازی امام است.

جدول ایده یابی

- 16 . أبي هاشم داود بن القاسم الجعفري، قال: سمعت أبا جعفر محمد بن علي عليهما السلام، يقول: إن بين جبلي طوس قبضة قبضت من الجنة، من دخلها كان أمنا يوم القيامة من النار
- 17 . موسوعة الإمام الجواد(ع)، الخزعلي ج 1 547 فضل زيارة الحسين عليه السلام: ص : 547
- عن أبي جعفر الثاني عليه السلام في حديث قال:
- من زار الحسين عليه السلام ليلة ثلاث و عشرين من شهر رمضان، و هي الليلة التي يرجى أن تكون ليلة القدر، و «فيها يُفَرَّقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ» «3» صافحه روح أربعة و عشرين ألف ملك و نبيّ؛ كلهم يستأذن الله في زيارة الحسين عليه السلام في تلك الليلة
- 18 . موسوعة امام جواد ج 2 ص 121
- 19 . موسوعة الإمام الجواد(ع)، الخزعلي ج 1 389 سلامه عليه السلام على رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم و طوافه بقبره: ص : 389 : عبد الله بن رزين، قال: كنت مجاورا بالمدينة، ... و كان أبو جعفر عليه السلام يجيء في كل يوم مع الزوال إلى المسجد، فينزل في الصحن؛ و يصير إلى رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم، و يسلم عليه و يرجع إلى بيت فاطمة
- 20 . موسوعة ج 1 ص 547
- 21 . موسوعة الإمام الجواد(ع)، الخزعلي ج 1 372 الخامس في مركبه عليه السلام: ص : 371
- علي بن أسباط، قال: خرجت مع أبي جعفر عليه السلام من الكوفة،

ایده های برنامه ای/تبلیغی	خاستگاه ایده
<ul style="list-style-type: none"> - امام جواد(ع) و اهتمام به ایجاد فرهنگ زیارت در جغرافیای شیعه ایرانی بر محور زیارت رضوی همانند جایگاه محوری فرهنگ زیارت حسینی در جامعه شیعه عراقی - فرهنگ سازی برای زیارت رضوی و تاکید بر زیارت حضرت معصومه(س)، تلاشی از سوی امام برای توسعه و تثبیت حوزه نفوذ فرهنگی شیعه در جغرافیای جدید شیعی - تاکید بر زیارت رضوی، به مثابه تبدیل فرهنگ زیارت به عنوان بستری برای تبلیغ تشیع از معبر ترویج آداب و رسوم شیعی 	<p>فرهنگ زیارت رضوی</p>
<p>روایات و سیره امام در مورد تاکید بر زیارات رضوی، حسینی، نبوی/فاطمی؛ تلاشی برای تعریفی جامع از فرهنگ زیارت برای جامعه شیعه</p>	<p>جغرافیای زیارت</p>

سیره اقتصادی

در نظام مکتبی شیعه، تعامل شیعیان و امام معصوم از جهت اقتصادی بر محور ارسال خمس به امام جهت مدیریت جامعه شیعه بواسطه آن صورت می گیرد.^{۲۲} برای مطالعه وضعیت اقتصادی و وضعیت خمس و اموال ارسالی نزد امام باید به مطالعه جغرافیای شیعه در این مقطع زمانی پرداخت.

جامعه شیعه در این دوران به دو گروه شیعه در جغرافیای عرب و جغرافیای شیعه ایرانی تقسیم می گردید. جامعه شیعه عرب در این زمان ناشی از اقتدار مامون و معتصم در عراق و حجاز و افول شورش ها و آشوب های داخلی، در آرامش نسبی به سر می برد. بدین جهت پس از دفع فتنه واقفیه و روزآمد سازی نظام وکالت (خصوصا در مسئله امامت در کودکی) جامعه شیعه عراق و دیگر مناطق شرقی و جنوبی جهان اسلام، به صورت منظم خمس و هدایای خود را نزد امام ارسال می کردند.

جامعه شیعه ایرانی هم در این زمان در محدوده شهرهای اهواز و همدان و قم و نیشابور (و تا حدودی ری) حضور و فعالیت دارد. در این سال ها شورش بابک خرمدین در آذربایجان از یکسو منجر به تقیه شدید شیعیان در این منطقه شد. و از سوی دیگر (در اوائل دوران معتصم) برای برخی از شیعیان مجاور آن مناطق (همانند همدان) باعث غنائم فراوان شد که خمس آن برای امام ارسال شد.

البته در این سال ها آنچه که باید بیشتر مورد توجه قرار گیرد مسئله سرکوب مکرر قیام های شیعیان قمی است.

در منابع شیعی علت این قیام ها را درخواست قمی ها برای تخفیف مالیات از مامون همانند تخفیف اعمال شده برای اهل سنت ری بود.^{۲۳} ولی در منابع شیعی منشا قیام ها به علت سخت گیری روز افزون والیان عباسی بر شمرده شده و دلیل این سخت گیری وجود موقوفات فراوان قمی ها برای امامان شیعه بود.

22. ارسال خمس از جهت ظاهری شبیه سیستم مالیات گیری دولتی یا حاکمان پیشین است. ولی از جهات گوناگون مسئله خمس با مالیات تفاوت دارد. چرا که مالیات تحمیل دریافت سهمی خاص از درآمد است که به اجبار به نظام حاکم داده شده و او در هزینه کرد یا حیف و میل آن آزاد است. ولی خمس مالیاتی دینی نسبت به یک پنجم سود درآمد مازاد تجارت است که با اختیار و ناشی از ایمان راسخ به امام معصوم و یا نماینده ایشان داده می شود تا در زمینه های اجتماعی یا دینی خاصی هزینه گردد. و در این سیستم، امام معصوم همانند پیامبر بود که تا اموالی به ایشان می رسید بر اساس اولویت های موجود سریع آن مال را هزینه می کرد و در چرخه اقتصادی جبهه حق تزریق می کرد تا گردش سریع مالی صورت گرفته و به تقویت سریع اقتصادی جبهه حق منجر شود. یعنی در این سیستم بیت المال یا خزینه دولتی وجود نداشته و از انباشت ثروت خبر نبود. بلکه بالعکس همواره امام و اکثر و وکلایش با وجود نقل و انتقال اموال فراوان سالیانه زیر عنوان خمس یا هدایا، همواره در سطح زندگی متوسط و با کمترین دارایی زندگی می کردند و تمامی امامان پس از شهادت دارای قرض و دین بودند که توسط امام بعدی ادا می شد. همانگونه که امام رضا (ع) چهار هزار درهم قرض داشت و امام جواد (ع) آن را پرداخت (اعلام الوری 334).

23. مامون در سال 204 در بازگشت از مرو به بغداد چون به ری رسید مدتی را در آنجا توقف کرد و چون ری زادگاه پدرش هارون بود مقدار قابل توجهی از مالیات آنجا را کم کرد.

محمد بن حسن می گوید:

دیگر از مفاخر ایشان، وقف کردن این گروه عرب (اشعری های) است که به قم بودند از ضیعت ها و مزارع ها و سرای ها تا غایت که بسیاری از ایشان هرچه مالک و متصرف آن بودند از مال و منال و امتعه و ضیاع و عقار، به ائمه علیهم السلام بخشیدند و ایشان اول کسانی هستند که خمس از مال های خود بیرون کردند و نزد ائمه فرستادند.^{۲۴}

شیخ طوسی، در تهذیب و استبصار روایت می کند: صالح بن محمد بن سهل، از اصحاب امام جوادعلیه السلام بود: و کان یتولّی له الوقف بقم. او خدمت امام جوادعلیه السلام مشرف شد و گفت: یا سیدی اجعلنی من عشرة آلاف درهم فی حلّ، فانی أنفقْتُها؛^{۲۵} مولای من! ده ها هزار درهم از اموال شما را انفاق کردم. پس، آن را بر من حلال فرما.

از این روایت، روشن می گردد که حضرت در قم، اموال و موقوفات فراوانی داشت که هر ساله هزاران درهم در آمد و عایدات داشت. و آگاهی احتمالی خلافت مقتدر مامون از ارتباط های شیعه قم با امام باعث بر سختگیری او بر قمی ها شد تا عایدات اقتصادی این شهر به جای مدینه متوجه بغداد گردد. عایداتی که برای خزینه خلافت زیاد نبود ولی می توانست برای تقویت جامعه شیعه ارزشمند باشد.

با این نگاه کلی به اوضاع اقتصادی جامعه شیعه، جلوه هایی از مدیریت اقتصادی امام جواد(ع) چنین است:

گزارش	رویکرد
سفارش امام رضاع) به فرزندش مبنی بر همراه داشتن پول هنگام خروج از منزل جهت کمک به نیازمندان ^{۲۶}	دستگیری از نیازمندان
امام در سالی که از سوی خلافت بر شیعه سخت گذشت (به جز در طلا و نقره) خمس را بر آنان بخشید. ^{۲۷}	تخفیف در خمس

²⁴ تاریخ قم ص 27

²⁵ التهذیب، طوسی، ج 4، ص 140؛ الاستبصار، ج 2، ص 60

²⁶ بحار ج 50 ص 102

²⁷ موسوعه ج 1 ص 410

یاری حاجیان درمانده	کاروانی از بزرگان شیعه عراق در بازگشت از مکه مورد دستبرد راهزنان قرار میگیرد و به زحمت خود را به مدینه می رساند. پس امام جبران اموال از دست رفته می کند. ^{۲۸}
رعایت حق در اموال ورثه	در مواردی که برخی شیعه به هنگام رحلت تمام اموال خود را هدیه به امام می کردند، امام پس از پذیرش یک سوم مابقی را به ورثه باز می گرداندند. ^{۲۹}
تامین دفن و کفن برخی از شیعه	امام برای صفوان بن یحیی پس از ارتحال کفنی خاص فرستاد و به محمد بن اسماعیل بن بزیع یکی از لباس هایش را برای کفن داد تکفین محمد بن سهل قمی در دو لباس اهدایی از سوی امام ^{۳۰}
تامین هزینه زندگی علویان نیازمند	امام جواد (ع) مبلغ 300 دینار به ابو هاشم می دهد تا به بعضی از نواده های امام کاظم (ع) تحویل دهد. ^{۳۱}
انتصاب نماینده ویژه	مسافر از خادمان امام رضا(ع) و امام جواد(ع) بود که از سوی امام جواد(ع) برای دریافت وجود هات به قم اعزام شد. او نمایندگی و وکالت امام در اوقاف قم را هم عهده دار شد. (و اکنون هم مزارش در قم است) ^{۳۲}
تامین زندگی متعارف و کیلان از خمس	امام و اجازه به علی بن مهزیار برای برداشتن از وجوهات به مقدار نیاز و قرار دادن به عنوان وکیل در بصره و قراردادن مقرری خاص از وجوهات برای او

جدول ایده یابی

خاستگاه ایده	ایده های برنامه ای/تبلیغی
--------------	---------------------------

28 . موسوعة الإمام الجواد(ع)، الخزعلي ج 1 284 الثالث - إخباره عليه السلام بالوقائع الماضية: ص : 283 محمد بن علي بن حديد الوشاء الكوفي، قال: خرجنا حاجين، فلما قضينا حجنا و رجعنا من مكة، قطع علينا الطريق، و نحن عصابة من شيعة أبي جعفر عليه السلام، فأخذ كل ما كان معنا. فلما وردنا المدينة دخلت علي أبي جعفر عليه السلام، فابتدأني قبل ما أسأله بشيء فقال: يا علي بن حديد! قطع عليكم الطريق في العرج «2»، و أخذ ما كان معكم، و عددكم ثلاثة و عشرون نفرا، و سمنا باسمائنا و أسماء آبائنا. فقلت: إي و الله يا سيدي! كنا كما قلت. و أمر لنا بكسوة و دنانير كثيرة. و قال: فزقها علي أصحابك، فإنها بعدد ما ذهب منكم. قال علي بن حديد: فصررت بها إلي إخواني و أصحابي فزقتها عليهم، فطلعت و الله بإزاء ما أخذ منا سواء

29 . وسائل الشيعة حديث 24586

30 . بحار 50 ص 44

31 . سازمان وکالت ج 1 ص 202

32 . سازمان وکالت ج 1 ص 112

زندگی امام در صربا	زندگی اقتصادی امام جواد بر استقلال از حقوق شرعی (خمس) و مقررری خلافت، استوار است.
جود و انفاق های امام	انفاق های خالصانه امام با وجود کودکی و نوجوانی (که با سفارش های ویژه امام رضا (ع) برای انجام آن صورت می گرفت) زمینه ای برای تالیف قلوب جامعه اسلامی نسبت به امام با وجود سن کم ایشان می شد
نقش خمس در مدیریت امام	امام و رفع نیازها، فقر زدائی و پویا سازی جامعه شیعه با درآمد خمس
احکام شرعی امام در زمینه خمس	امام و عدالت گرایی و انصاف گرایی در مدیریت اقتصادی خمس (مالیات شرعی) به میزان درآمد داخلی جامعه شیعه و میزان شدت و ضعف تهدیدها و فشارهای بیرونی (برخلاف مالیات حکومتی که دریافتی اجباری و بدون در نظر گرفتن وضع اقتصادی مردم بود)
امام و مدیریت اقتصادی وکلایش	مراقبت و نظارت امام بر فعالیت اقتصادی وکلا و تلاش برای سلامت رفتاری و دور ماندن آنان از آسیب و یا انحراف اقتصادی
سختگیری مامون بر قمی ها	<ul style="list-style-type: none"> - وجود گزارش های تاریخی درباره ارسال خمس و هدایا از قم نزد امامان، از دلایل سختگیری مامون بر قمی ها - تلاش مامون بر ویران سازی قم در کنار قرار دادن مقررری سنگین برای امام جواد(ع)، طرحی مکارانه برای وابسته سازی امام از جهت مالی و اقتصادی به خود

وضعیت فکری جامعه شیعه:

در این سال ها جامعه شیعه پس از گذر از مسئله امامت در کودکی در اوج سلامت فکری است و از فرقه های انحرافی اعم از زیدیه یا واقفیه یا حتی غالیان افراطی دچار انشعاب از تشیع، فاصله فکری و فرهنگی و حتی اجتماعی مناسب گرفته است. به گونه ای که در این سال ها حتی شاهد جریان غلوّ جدیدی نیستیم. در جغرافیای مرکزی عراق و ایران هم که مراکز عمده شیعه است، شاهد قیامی زیدی که تهدیدی فکری بر علیه شیعه باشد نیستیم. در این فضا است که جامعه شیعه از مسئله امامت در کودکی به راحتی گذر کرده و در مورد امامت قریب الوقوع امام هادی(ع) که ان هم بر طبق پیش بینی ها قرار است در کودکی صورت بگیرد، چالشی نشان نمی دهد.

بدین جهت مسئله وصایت امام هادی(ع) را امام جواد(ع) در دوسال پایانی امامت اش به صورت علنی و با نشانه گذاری مناسب به راحتی به انجام می رساند.

در این دوران آرامش نسبی است که از جهت فکری فرصت پالایش مسائل درونی و داخلی فراهم می گردد.

بدین جهت در برخی از روایات و گفتگوهای خواص شیعه با امام شاهد موارد زیر هستیم:

- گزارش از اختلاف شیعه در برخی مباحث کلامی و عرفانی خاص شیعه^{۳۳} و یا برخی مسائل فقهی^{۳۴} و

در خواست حل مشکل از امام

- آشکار شدن و در دسترس شدن کتب اصحاب صادقین و پرسش از امام درباره حجیت احادیث آنها^{۳۵}

از جهت جریان شناسی فکری هم در این زمان در مدارس علمی شیعه سه جریان کلی علمی وجود دارد:^{۳۶}

33 . موسوعة الإمام الجواد(ع)، الخزعلي ج 1 541 خلق محمد و علي و فاطمة عليهم السلام: ص : 541
عن محمد بن سنان، قال: كنت عند أبي جعفر الثاني عليه السلام فأجريت اختلاف الشيعة، فقال: يا محمد! إن الله تبارك (و) تعالى لم يزل متفردا بوجدانيته؛ ثم خلق محمدا و عليا و فاطمة، فمكثوا ألف دهر؛ ثم خلق جميع الأشياء، فأشهدهم خلقها، و أجرى طاعتهم عليها، و فوض أمورها إليهم، فهم يحلون ما يشاؤون، و بحرّمون ما يشاؤون، و لن يشاؤوا إلا أن يشاء الله تبارك و تعالى.
ثم قال: يا محمد! هذه الديانة التي من تقمها مرق «3»، و من تخلف عنها محق «1»، و من لزمها لحق، خذها إليك يا محمد

34 . موسوعة الإمام الجواد(ع)، الخزعلي ج 2 19 حكم وقت صلاة الفجر و الظهرين: ص : 19
علي بن مهزيار قال: كتب أبو الحسن ابن الحصين إلى أبي جعفر الثاني عليه السلام معي: جعلت فداك! قد اختلفت موالوك في صلاة الفجر فمنهم من يصلّي إذا طلع الفجر الأوّل المستطيل في السماء، و منهم من يصلّي إذا اعترض في أسفل الأفق و استبان، و لست أعرف أفضل الوقتين فأصلّي فيه. فإن رأيت أن تعلمني أفضل الوقتين و تحدّه لي؟

35 . موسوعة الإمام الجواد(ع)، الخزعلي ج 1 548 الخامس في الإمامين الباقر و الصادق عليهما السلام: ص : 548
محمد بن الحسن بن أبي خالد شينولة، قال: قلت لأبي جعفر الثاني عليه السلام: جعلت فداك! إن مشايخنا روي عن أبي جعفر و أبي عبد الله عليهما السلام و كانت التفتية شديدة فكتموا كتبهم و لم ترو عنهم، فلما ماتوا صارت الكتاب إلينا؟

36 . مجموعه مقالات همایش سیره و زمانه امام جواد (ع) ج 1، ص 332

جریان شناسی فکری علمای شیعه در ان مقطع			
جریان	پدیدآور	نماینده در این زمان	ویژگی های فکری
فقهی - اصولی	هشام بن سالم	احمد بن ابی نصر بزنطی یعقوب بن یزید انباری	تمرکز بر احادیث فقهی و دوری از نگرش های عقلانی در مباحث اعتقادی
کلامی - فقهی	هشام بن حکم	یونس بن عبدالرحمن و شاگردانش مانند ابراهیم بن هاشم و فضل بن شاذان نیشابوری	تمرکز بر مباحث عقلی خصوصا در مباحث کلامی
حدیثی - عرفانی	مفضل بن عمرو	محمد بن سنان	تمرکز بر احادیث فضائلی و وجود تمایلات غالیان

از این سه جریان، خط فکری هشام بن سالم به ویژه پس از جلسه مناظره ای که در بغداد بین هشامین در خانه عبدالرحمن بن حجاج با حضور محمد بن ابی عمیر برگزار شد، خط غالب در جامعه علمی شیعه در عراق و حتی ایران گردید.

البته خط فکری هشام بن حکم هم توسط شاگردان یونس بن عبدالرحمان در عراق و حتی ایران (اهواز و قم توسط علی بن مهزیار و) حضور قدرتمندی داشتند.

و در برابر خط متمایل به غلو به علت آشکار بودن زمینه های لغزش در آن به شدت مورد مراقبت علمای خط غالب بود. به گونه ای که در این زمان در بغداد و عراق صفوان بن یحیی به شدت مراقب محمد بن سنان است. و یا در قم احمد بن محمد بن عیسی اشعری به شدت مراقب است که روایان احادیث ضعیف و یا غلو آمیز به قم راه پیدا نکنند.

در همین شرایط است که امام جواد(ع) هم گاه از جهت عقاید یا شخصیت یونس بن عبدالرحمن مورد سوال قرار می گیرد تا حساسیت خط رسمی علمای شیعه نسبت به اندیشه کلامی یونس دانسته شود.

جدول ایده یابی	
خاستگاه ایده	ایده های برنامه ای/تبلیغی

وضعیت فکری شیعه در این زمان	- سیر تاریخی مدرسه کلامی/فقهی شیعه و ریزش ها و رویش های تاریخی آن، تا ثباتی که در زمانه پایانی پیدا می کند
نوع مواجهه با بحران فکری جهان اهل سنت	مرز بندی و استقلال فکری جامعه شیعه در این زمان، به عنوان عاملی موثر در حفظ سلامت این جامعه در برابر بحران ها و درگیری ها فکری بیهوده جهان عامه است
نظام نظارتی علما	نظام دانش محوری در کنار اهتمام بزرگان شیعه بر کنترل و مراقبت افراد و یا جریان های دچار زمینه افراط و تفریط، باعث سلامت فکری شیعه در این زمان و به مثابه الگویی فکری برای مرحله پایانی دوران امامت 250 ساله
تلاش برای پالایش احادیث	نظام پالایش احادیث در مکتب فکری عامه، نظام خودساخته و دارای پراکنده نگری های علمی فراوان، در برابر نظام حدیثی شیعه که هم منشا صدور 250ساله (در کنار دوران نبوی) دارد و هم نظام پالایش و ارزیابی آن هم زیر نظر امامان شکل می گیرد.

سیره اخلاقی امام و سبک زندگی شیعی :

سبک زندگی شیعی، برآمده از ترکیب عقل و قرآن و معارف معصومین است. بدین جهت دارای چنان غنایی است که وابسته و نیازمند هیچ سبکی نیست. و هر گونه ورود سبک های دیگر در آن به علت همراه داشتن پیش فرض ها و یا نتایج انحرافی یا ناخواسته، آسیبی برای سبک زندگی شیعی است. بدین جهت مهمترین رسالت امام در این حوزه، دور سازی عقیده و زندگی شیعه از جریان های انحرافی فراوان و متعدد درون شیعی و اسلامی و حتی غیر اسلامی است. گواه این مدعا روایاتی است از امام که در این زمینه وجود دارد. و به علت اهمیت آن، جدول ایده یابی متفاوت و در ارتباط مستقیم با برخی از رویدادهای زندگانی آن حضرت ارائه می گردد:

سبک زندگی شیعی در سیره های مختلف امام		
پیام	رویداد	رویکرد
تلاش برای نمایش تغییر رفتار امام در شرایط درباری	امام و بی توجهی به زیبارویان دربار مامون، و یا عدم شیفتگی به جلوه های ظاهری قصر نشینی	اخلاقی سیاسی
تلاش برای از بین بردن قداست امام با ایجاد موقعیت آلوده	هیبت نگاه امام در برخورد با مخارق نوازنده در دربار مامون	
جمع بین پذیرش ازدواج تحمیلی و بین کنترل نامحسوس همسری که ماموریت جاسوسی دارد با دور سازی او از منبع قدرت	امام و اصرار به بازگشت از بغداد به مدینه النبی پس از عقد و پس از عروسی با ام فضل، و یا پس از هر سفر به بغداد	
تعریف الگوی تقیه محوری هوشمندانه در مواجهه با عناصر سیاسی باطل	پذیرش ازدواج تحمیلی ضمن اصرار به زندگی در مدینه	سیاسی
تقدم دین بر مخارج شخصی	فردی از شیعیان دارای قرض و دین است قصد سکونت در مکه و مدینه دارد ولی در مشورت با امام، آن حضرت ادای دین را مقدم می داند.	اخلاق اجتماعی

اخلاق اجتماعی	گم شدن گوسفندی از منزل امام و گمان باطل و تندی خادمان امام با برخی همسایگان. پس امام ضمن جلوگیری سریع از بدگمانی خادمان به جبران اخلاقی و مالی رفتار نامناسب آنان پرداخت	جبران سریع سوء رفتارهای اطرافیان در مسئله حق الناس
خانوادگی تربیتی	سخت گیری برخی از شیعیان مانند علی بن اسباط و ابراهیم بن محمد همدانی از بزرگان شیعه در امر ازدواج دخترانشان از جهت دینی و اخلاقی و عبادی و تربیتی و توصیه امام به پذیرش افراد ظاهر الصلاح به دامادی ^{۳۷}	توصیه به آسان گیری در امر ازدواج، جهت جلوگیری از گسترش فساد
فرق انحرافی	تاکید امام بر فاصله گیری از افراد و مناسک عبادی افراد غرق شده در فرقه های انحرافی واقفیه و زیدیه و مجسمه ^{۳۸}	اهتمام امام بر عدم التقاط فرهنگی و دینی جامعه شیعه
اجتماعی	نامه تعزیت امام به شیعیان کودک یا نوجوان از دست داده	امام و همراهی با نگرانی ها و حزن ها و شادی های شیعیان
اخلاق خانوادگی	شکایت یکی از شیعیان از اذیت های پدر ناصبی اش به امام و درخواست راه حلّی، و دستور امام به صبر و مهربانی، و پس از مدتی پدرش با مشاهده مهربانی های فرزند، از آزار او دست برداشت.	بازتاب اخلاق محوری در تالیف قلوب مخالفین خصوصا از خویشاوندان
سیاسی	مردی از بنی هاشم نذر کرده بود تا دو سال در مرزها و فتوحات خلافت شرکت کرده و کمک کند. چون به	اصلاح و جایگزینی نگرش و مناسک دینی باطل به رفتار مناسک دینی صحیح

37 . مسند الإمام الجواد(ع)، العطاردي، ص219، باب النکاح : کتب علی بن اسباط الی ابی جعفر علیه السلام فی امر بناته انه لا یجد احدا مثله فکتب الیه ابو جعفر علیه السلام: فہمت ما ذکررت من امر بناتک و انک لا تجد احدا مثلك، فلا تنظر فی ذلك یرحمک الله فان رسول الله صلی الله علیہ و آلہ قال: إذا جاءکم من ترضون خلقه و دینہ فزوجوه، إلا تفعلوا ذلك تکن فتنۃ فی الارض و فساد کبیر
38 . موسوعه الامام الجواد، الخزعلي، ج2، 38 و 487، و : ج2 ص 462

	امام فرمود، امام نذرش را به مصارف جامعه حق تبدیل نمود ^{۳۹}	
فقهی و عبادی	پرسش یکی از شیعیان درباره اختلاف دیدگاه شیعه و سنی در زمینه رویت اول و آخر ماه رمضان و دستور امام به روزه و افطار بر معیار رویت ماه و فاصله گیری از روش های مخالف آن توسط عامه	تاکید بر نص محوری در فقه عبادی و دوری از التقاط باطل با عامه
فرهنگی	امام جواد(ع) و زیارت پیوسته مسجد النبی و اقامه نماز در خانه حضرت زهرا(س) امام و سفارش به طواف نیابتی از معصومین به ویژه از حضرت زهرا(س)	تلاش امام برای فرهنگ سازی نسبت به رفتاری که موجب خیر و برکت و به مثابه شعاری هویتی برای شیعه خواهد بود
اخلاق سیاسی	امام و مناظره با سران باطل (مامون و علمای درباری)، مناظره هایی که در ضمن آن، آنان به دفاع از خلفای پیشین می پرداختند	مواجهه احسن با مخالف
اجتماعی - اداری	امام و پذیرش نامه نوشتن به حاکم شهر بُست جهت رفع گرفتاری از یکی از علاقمندان خود	پذیرش وساطت در امر خیر

³⁹ موسوعه ج 2 ص 123